

menhely. Talán a jövőben is találkozhatnánk ezen a helyen. Éppen itt. De természetesen titokban.

Feltétlenül, válaszolta a fiú, hiszen bizonyára most is titkos találkán vagyunk. Ha tudnák a szüleid, hogy velem vagy, biztosan megrónának.

Tulajdonképpen gyereket is szülhetnék neked, de nem teszem, mert biztos fattyú lenne belőle. Mi más?

Fattyú, mosolyodott el a fiú. Mi kifogásod van a fattyú ellen? Fattyúnak lenni jó.

A fiú nem véletlenül tiltakozott. Ujjjaival a fehér selyemdamaszt terítőn matatott. Keze hozzátapadt. Megnyugtató volt érzéklni a finom szövésű kelme tapintását, amely azokra a történetekre emlékeztette, amelyekbe úgy tér be, mintha titkos küldetésben lenne. Úgy érezte magát, mint Wittgenstein takácsa, aki szöveget sző annak ellenére, hogy szövőszéke üres, csupán a fonalak árnyékai játszadoznak a szeme előtt, amíg ő valóságghú taglejtéseket tesz, hiszen látja a láthatatlan szálakból szőtt finom kelme árnyékait. Ezen túl pedig minden esetleges. Nincs sok idő. Kiléptek a tárgyak az időből és a térből, aztán pedig kiléptek a szavak a tárgyakból. Így szövődik szép lassan a történet, nem a szavakból, hanem a szavak árnyékaiból. Így van rendjén. Nem lehet semmi kifogása ellene.

(Folytatása következik.)

Isaiah Berlin

LEVÉL AZ EMBERI TERMÉSZETRŐL

Az itt következő szöveg kivonat abból a válaszból, melyet Isaiah Berlin írt Beata Polanowska-Sygułskának, aki akkoriban a krakkói Jagelló Egyetem kutatójaként Berlin szabadságfelfogásáról szóló doktori disszertációján dolgozott, és levelében arra kérte Berlint, fejtse ki nézeteit. Dr. Polanowska-Sygułska később könyvet publikált ugyanerről a témáról FILOZOFIA WOLNOSCI ISAIAHA BERLINA (Isaiah Berlin szabadságfilozófiája) címmel.¹ A szöveget Isaiah Berlin irodalmi hagyatékának egyik gondozója, Henry Hardy látta el jegyzetekkel.

A fordítás műhelymunka eredménye. A közreműködők: Benyik Melinda, Halász Imre, Horváth Andor, Janus Zsuzsanna, Mezei Cristoph; tanár: Erdélyi Ágnes.

Headington House,
1986. február 26.

Kedves Mrs. Polanowska-Sygułska!

Köszönöm rendkívül érdekes levelét, melyet nagy érdeklődéssel és figyelemmel olvastam, ám amely azóta elkallódott. Noha azt hiszem, jól emlékszem a tartalmára – kétszer is elolvastam –, könnyen meglehet, hogy levelem nem ad pontos választ egyik kér-

¹ Krakkó, Wydawnictwo Znak, 1998.

désére sem. Mindenesetre megteszek minden tőlem telhetőt, és ha időközben megtalálom a levelet, igyekszem majd a kérdésekhez igazítani a válaszomat.

Először tehát, ha megengedi, arról a nehéz kérdéstről szólnék, hogy mi az „emberi természet”. Hogy hiszek-e valamiféle szilárd és változatlan emberi természetben? – Ön joggal hivatkozik arra, hogy azt mondom, nem hiszek benne, és jogos az is, amit később említ, hogy úgy utalok rá, mint az emberi kommunikáció alapjára. Akkor most hiszek benne vagy sem? Bárcsak egészen pontosan meg tudnám válaszolni a kérdést, de nem úgy fest, hogy sikerül kielégítő választ találnom rá. Azt hiszem, vannak gondolkodók, főként a természetjog hívei között, akik szerint Isten vagy a Természet születésénél fogva felruházta az embert bizonyos igazságok ismeretével. Vannak köztük „tényigazságok” és normatív igazságok; más van a listán Arisztotelésznél, a sztoikusoknál, Sevillai Izidornál, Gratianusnál, Grotiusnál stb., de a legtöbb esetben szerepel rajta Isten létezése, a jó és rossz, a helyes és helytelen ismerete, az igazmondás kötelessége, az adósságok megtérítése, az ígéretek megtartása (*pacta sunt servanda*), a bibliai Tízparancsolat közül néhány, esetleg mind és még pár hasonló dolog.

Nem tudom, ki kérdőjelezte ezt meg először – nagyon valószínű, hogy Epikurosz vagy Lucretius –, de a modern időkben főként olyan gondolkodók támadták, mint Vico, Herder és Marx (s persze Hegel és követői), valamint magától értetődően az empiristák: nem Locke, hanem Hume és hívei. Szerintük bármit gondoljunk is a természeti törvények státusáról, korai elődeink nem rendelkeztek tudással róluk, és még csak nem is voltak tudatában a törvényszerűségeknek, hanem a fejlődés során tudatosították őket – valójában inkább hittek bennük, vagy bizonyosságként kezelték őket –, mégpedig annak hatására, hogy az anyagi körülmények megváltoztak, és növekedett a kultúra (bármilyen tényezőket soroljunk is ide). Ez ugyanis magában foglalja, hogy az emberi lények morális vagy metafizikai értelemben felnőnek, fejlődési folyamaton mennek keresztül, és ez éppúgy igaz, mint az, hogy az empirikus megismerés előrehaladó folyamat, akár egyenes vonalú fejlődésnek tekintjük valamiféle (soha el nem érhető) tökéletesség felé, akár nem – vagyis hogy az ismeretek egymásra épülnek, de a megismerésnek nincs jól látható struktúrája, illetve nem törekszik valamilyen cél felé.

Biztosan ebben hitt Vico és Marx: vagyis abban, hogy amit emberi természetnek nevezünk, kultúránként változhat, sőt, akár egy kultúrán belül is eltérő lehet. Hittek benne, hogy különféle tényezők játszanak szerepet az emberi válaszreakciók módosulásában – abban, hogy az emberek sokféleképpen válaszolnak a természet kihívásaira és egymásnak –, és hogy ezért egyszerűen hamis az az elképzelés, mely szerint minden ember mindenkor és mindenhol rendelkezik egyetemes, időtlen és megváltoztathatatlan igazságok tényleges vagy potenciális tudásával (akár léteznek ilyen igazságok, akár nem, bár ezek az emberek többnyire nem hittek a létezésükben). Az ilyen a priori tudásba és megváltoztathatatlan igazságokba vetett hit Platóntól és a sztoikusoktól kezdve, a középkoron át és talán még a felvilágosodás idején is – valójában napjainkig – az európai tradíció központi magját alkotja, de ha Viconak, Marxnak és a többieknek igazuk van, és szerintem igazuk van, akkor ez nem megalapozott felfogás. Az emberi lények különböznek, értékrendjük eltér, és mindannyian másképp értelmezik a világot. Noha elvben lehetséges valamiféle történeti vagy antropológiai magyarázatot adni arra, miért alakulnak ki ilyen különbségek, előfordulhat, hogy bizonyos fokig magában a magyarázatban is a tárgyat kutatók saját kultúrájának elképzelései és kategóriái tükröződnek.

Nem hiszem, hogy ez bármiféle relativizmushoz vezet. Igaz is, írtam egy tanulmányt

a tizennyolcadik század állítólagos relativizmusáról, melynek egy példányát mellékelem.² De még ha ilyen értelemben nem létezik is alapvető emberi természet:³ abban az értelemben, amelyben Rousseau hitt benne, vagyis hogy ha lehámozunk az emberről mindent, ami rárakódott, minden változást, romlást, torzítást stb., amely (ahogy ő gondolta) a társadalom és a civilizáció hozadéka, akkor az alapokban felfedezzük a természeti embert, akit olykor a rézbőrű indiánokkal szoktak azonosítani, mivel nekik nem kellett tapasztalniuk az európai kultúra torzításait. Ezt az álláspontot támadja például Edmund Burke, aki tévesnek tartja azt az elképzelést, hogy létezik természeti ember (mármint az, akiről szerinte a francia forradalmárok beszélnek, és akit vissza akarnak helyezni jogaiba). Ő azt állítja, hogy nincs ilyen teremtmény; hogy a művészetek – melyeket Rousseau későbbi s adott esetben egyenesen romboló hatású fejleménynek tekint –, ahogy megfogalmazza, „részei az ember természetének”; hogy az ember belsejében nincs semmiféle tisztán természeti lény, amely akkor kerül felszínre, ha lehántjuk róla az összes mesterségesen kialakított hiedelmet, szokást, értéket, életformát és viselkedési módot, amely rárakódott erre a tiszta, természeti lényre. Erre gondolok én is, amikor tagadom, hogy létezik valamiféle állandó emberi természet: nem hiszem, hogy az emberek a „bőrük alatt” minden lényeges szempontból egyformák, vagyis én abban hiszek, hogy a különféleség része az emberi létezésnek, és hogy – bár ez teljesen irreleváns – ez a vonás valóban értékes, ami persze már nagyon késői elképzelés, sokkal korábban, mint a tizennyolcadik század valószínűleg nem is találkozhatunk vele.

De akkor mit értek azon, hogy az embereknek van valamilyen közös természetük? Nos, úgy vélem, valami közösnek kell lennie az emberi lényekben, ha bármiféle értelmet tulajdonítunk az emberi lény fogalmának. Azt hiszem, igazat mondunk, ha azt állítjuk, hogy vannak bizonyos alapvető szükségletek, amelyek mindenkire jellemzők, aki emberi lénynek minősül: mindenkinek szüksége van például élelemre, fedélre, biztonságra és – ha elfogadjuk Herder nézetét – arra, hogy egy magáénak vallott csoportba tartozzék. Ezek csupán a legalapvetőbb tulajdonságok; ide lehet sorolni még az emberek minimális fokú szabadságszükségletét, azt, hogy módjuk legyen a boldogság elérésére, illetve arra, hogy éljenek az önkifejezés képességével, szükségük van alkotásra (legalább elemi fokon), szeretetre, továbbá (a vallásos gondolkodók szerint) arra is, hogy valakit vagy valamit imádjanak, hogy érintkezzenek egymással, és szükségük van valamilyen eszközre, amellyel – akár nagyon is szimbolikus és mitologikus formában – meg tudják érteni és le tudják írni önmagukat és saját viszonyukat ahhoz a természeti és emberi környezethez, amelyben élnek. Ha mindez nincs meg, már egyetlen társadalmon belül is lehetetlenné válna a kommunikáció az emberi lények között, arról nem is beszélve, hogy nem értenék, amit mások – más korokban és kultúrákban élők – akartak kifejezni. Én abban hiszek, hogy állandóan lehetőség van a változásra, módosulásra, új változatok kialakulására, de ugyanakkor nem állíthatom, hogy van valamilyen központi mag, amelyben a változás vagy a módosulás végbemegy. Pedig ahhoz, hogy a kommunikáció létrejöhessen, elég közös vonásnak kell lennie azokban a

² NOTE ON ALLEGED RELATIVISM IN EIGHTEENTH CENTURY EUROPEAN THOUGHT. *British Journal for Eighteenth-Century Studies*, 3. kötet (1980). Az átdolgozott változat ALLEGED RELATIVISM IN EIGHTEENTH CENTURY EUROPEAN THOUGHT címmel megtalálható Berlin: *THE CROOKED TIMBER OF HUMANITY: CHAPTERS IN THE HISTORY OF IDEAS* (szerk.: Henry Hardy, Knopf, 1991) című kötetében. Magyarul A TIZENNYOLCADIK SZÁZADI EURÓPAI GONDOLKODÁS ÁLLÍTÓLAGOS RELATIVIZMUSÁRÓL. In: *AZ EMBERISÉG GÖCSÖRTÖS FÁJA. FEJEZETEK AZ ESZMÉK TÖRTÉNETÉBŐL*. Európa, 1996.

³ A mondat nem teljes, (értelmének) kiegészítését csak a következő bekezdésben találjuk.

különféle egyéneken és csoportokban, amelyek változásokon mennek át; ez megfogalmazható úgy, hogy felsoroljuk a különféle alapvető szükségleteket, melyeknek különféle formái és változatai megtalálhatók a különböző személyekben, eltérő kultúrákban, társadalmakban stb. – ezt szinte mechanikusan meg tudjuk tenni: ezért tekintjük őket „alapvető”-nek.

Mindenkinek szüksége van élelemre, de az különbözik, hogy miképpen jut hozzá, milyen ételt kíván, és milyen lépéseket tesz, hogy megszerezze; ugyanez a helyzet az összes többi alapvető szükséglettel: mitológiánk, metafizikánk, vallásunk, nyelvünk, gesztusaink szélsőségesen különböznek, de az nem, hogy ezek kísérletek környezetünk – valójában a világ – magyarázatára, hogy így próbálunk otthonra lelni a környező kusza világban. Wittgenstein egy helyütt elmagyarázta a „*családi arc*” fogalmát⁴ – vagyis hogy ha az ősök arcképét nézzük, azt látjuk, hogy A arca hasonlít B-ére, B arca C-ére, C-é D-ére stb., pedig nem létezik egy olyan központi arc, „*családi arc*”, melynek ezek azonosítható változatai volnának. De ha azt mondom, „*családi arc*”, mégsem olyasmiről beszélek, ami nincs, hanem pontosan arról, hogy A hasonlít B-re, B hasonlít C-re és így tovább, mégpedig más-más tekintetben, és hogy a hasonlóságokból kirajzolódik egy teljes arc, egy sor olyan vonás, amely X családra jellemző, Y családra pedig nem. Így van ez a különféle kultúrák, társadalmak, csoportok stb. sokféle természetével is. Ezt értem azon, hogy noha nincs valamiféle egyszer s mindenkorra adott emberi természet, mégis van közös emberi természet: e nélkül nem lehetne emberi lényekről beszélni, kölcsönös kommunikációról pedig végképp nem, holott az egész gondolkodás – és nem is csak a gondolkodás, hanem az érzés, a képzelet és a cselekvés – ezen alapszik. Nem tudom, elég világosan fejezem-e ki magamat, de nagyjából ebben hiszek. Lehet, hogy ez zavaros vagy támadható, és ha bírálni akarja – ahogy eddig is –, tegye bátran, csak hálás lehetek érte, hiszen nem tekintek semmit annyira igaznak, hogy ne gondolnám előbb-utóbb mindenestül megdönthetőnek, habár remélem, nem...

Hadd mondjam el, mennyire hálás vagyok azért, hogy komolyan vette a munkámat, és hogy megírta ezt a levelet. Szívesen beszélnék Önnel ezekről a dolgokról, ami biztosan hasznos volna számomra s talán az Ön számára is. Ezért levelemhez mellékelek egy tájékoztatót, melyből megtudhatja, mit kell tennie, hogy egy hónapra vagy hosszabb időre Oxfordba jöhessen. Így módunk lenne olykor kötetlenül (negatív értelemben „szabadon”) beszélgetni, Ön pedig találkozhatna más filozófusokkal is, akik talán még jobban érdekelnék, és hasznosabbak lennének az Ön számára.

Szívélyes üdvözlettel
Isaiah Berlin

⁴ Általában „családi hasonlóságként” szoktak utalni rá.